

FIVEL EN FIVELHUISJES

The river Fivel and Fivel houses

A. E. Klungel¹⁾

INLEIDING

In 1970 is in de provincie Groningen het gebied rondom Ten Post, Wittewierum en Woltersum gekarteerd voor de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50000. Daarbij is aandacht besteed aan de Fivel, waarvan de loop vooral ten zuiden van Ten Post moeilijk te reconstrueren is.

Verschillende auteurs hebben pogingen gedaan om de Fivelloop te beschrijven, onder andere J. van Veen (1930) naar gegevens van P. M. Bos. In grote lijnen zijn ze daarin geslaagd, maar van het gedeelte tussen Ten Post en Wittewierum is onzes inziens een onjuiste weergave van de loop gegeven. In het nu volgende is getracht die gedeelten van de oude Fivelloop te reconstrueren met behulp van het landschap en de bodemkundige opbouw van het gebied. Voorts wordt de aandacht gevestigd op de aanwezigheid van typische huisjes met afgeknotte voorgevels, die in dit artikel Fivelhuisjes worden genoemd. Zij vormden een belangrijk hulpmiddel bij het opsporen van de oude Fivelloop.

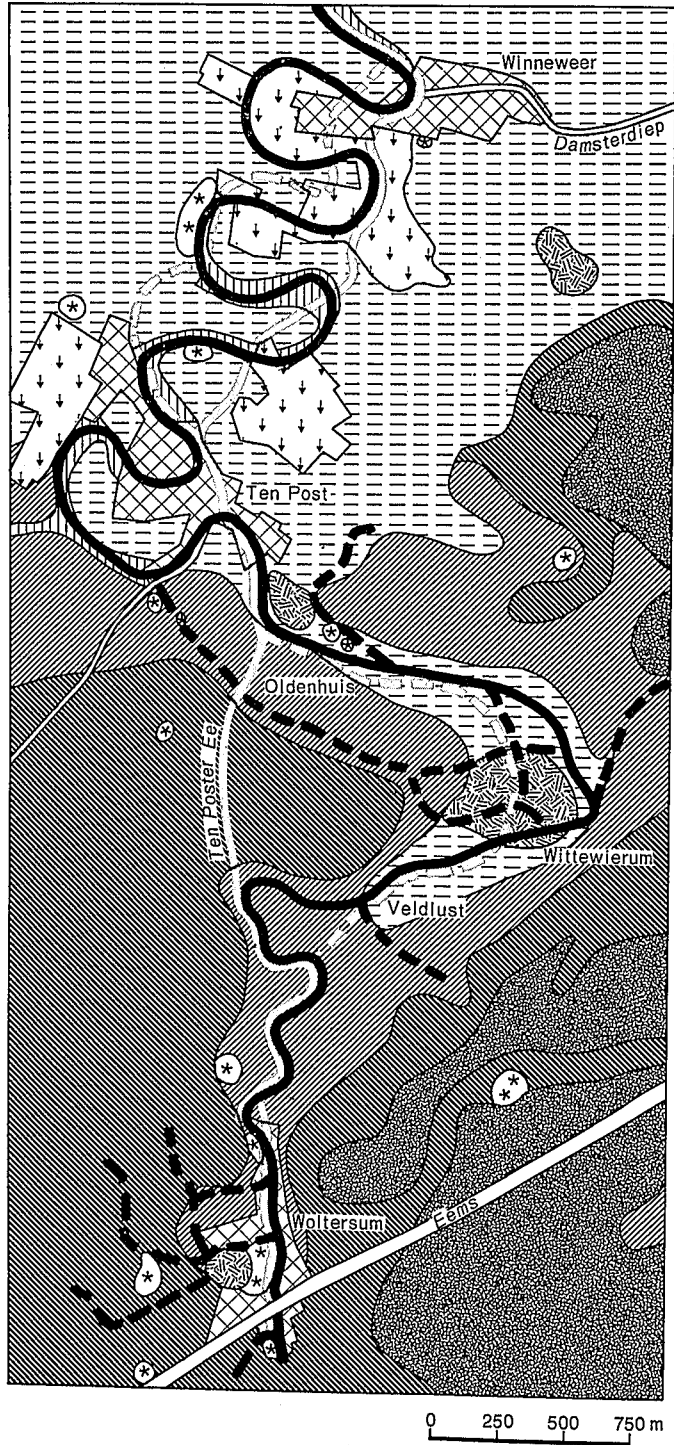
RECONSTRUCTIE VAN DE FIVEL MET BEHULP VAN BODEMKUNDIGE GEGEVENS

Ten Post ligt aan het zuidelijke eind van een noordnoordwest-zuidzuidoost georiënteerde kwelderwal van zavelige grond. Deze wal of rug zet zich voort in de richting van Wittewierum, maar hij heeft dan een zwaardere bovengrond. In zuidoostelijke richting, vanaf Ten Post, behoort de rug tot een geulensysteem, dat nu opgevuld is, maar dat ongeveer 4000 jaar geleden (Van Veen, 1951) en later (Roeleveld, i.v.) het toenmalige veenlandschap ernstig heeft aangetast. Voor de Fivel was deze wal een drempel, waar hij maar moeilijk overheen kon komen. In het landschap zijn dan ook duidelijk in en ten noorden van Ten Post vele, sterk kronkelende meanders met hoog gelegen lichtere oeverwallen te zien (fig. 1).

Het Damsterdiep, dat gedeeltelijk door en langs de Fivelmeanders is gegraven, heeft het beeld min of meer aangetast. De bevolking concentreerde zich namelijk langs dit kanaal; de oude bewoningskern van Ten Post was de zuidwestelijk hiervan gelegen terp. Deze vrij grote woonheuvel ligt op het eindpunt van de lichtzavelig rug, aan de Fivel en tevens aan een zijtak hiervan. Nabij de boerderij 'Oldenhuis' mondde deze tak uit in de Fivel.

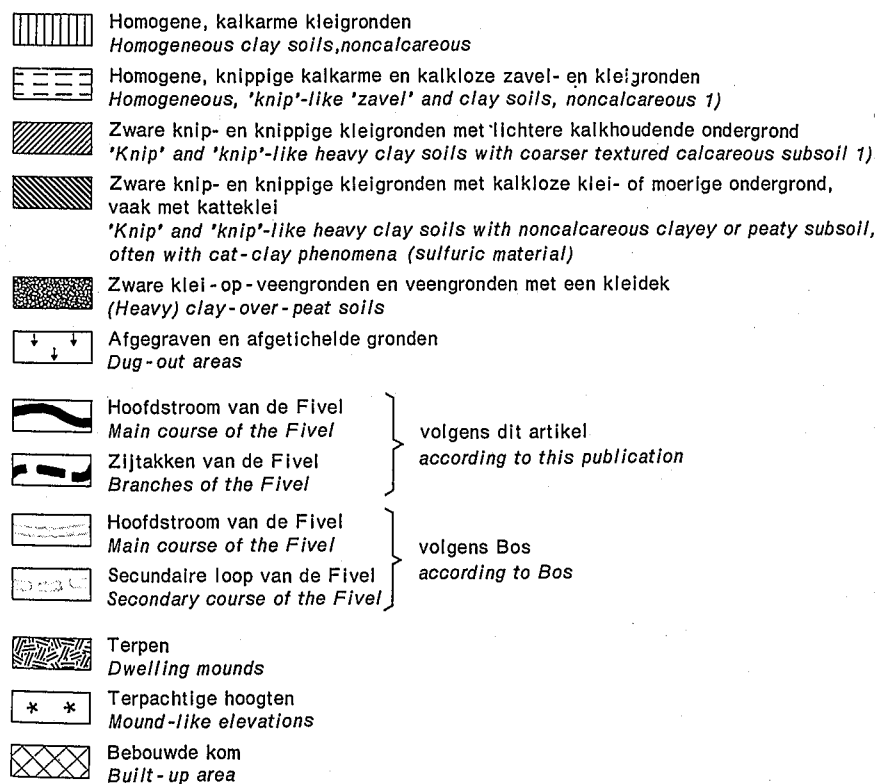
Daar de zavelige rug voorbij de terp van Ten Post in de richting van

¹⁾ Rayon Noord, Stichting voor Bodemkartering.

Wittewierum min of meer in de ondergrond wegduikt, kon de Fivel vanaf hier zijn loop tamelijk recht in het vrij vlakke landschap voortzetten.

De loop om en nabij Wittewierum is wat moeilijk te reconstrueren hoewel hij plaatselijk duidelijk op het oog te herkennen is. Door bodemkundig onderzoek, waarbij de profielopbouw door boringen is vastgesteld, kon echter meer zekerheid over de oude loop worden verkregen. In de meestal zichtbaar lager gelegen stroomdraad is de ondergrond in de regel slapper en de gereduceerde zone ligt er ondiep ten opzichte van de gronden in de omgeving. De aangrenzende oeverwallen daarentegen zijn stevig opgebouwd uit lichter

- 1) Zavel: soil material with 8-25% clay
 Clay: soil material with more than 25% clay
 Heavy clay: soil material with more than 35% clay
 'Knip' (German: 'Knick') and 'knip'-like soils are marine clay soils, which are quickly saturated with water in wet seasons. In dry seasons, however, their capillary water supply is easily interrupted as a result of their great degree of compaction

Fig. 1. Bodemkaart van het gebied van de Fivel
 Fig. 1. Soil map of the Fivel river area

materiaal en kalkrijk binnen 50 cm. Dit wijst op een vrij zout en woelig milieu tijdens de afzetting. Achter de oeverwallen is onder brakke omstandigheden kalkloze zware knip- en knippige klei afgezet.

Bos (Van Veen, 1930) laat de hoofdstroom van de Fivel langs de Ten Poster Ee lopen. De opbouw van de bodemprofielen langs deze waterloop is echter zo uniform dat er geen oude stroomdraad geweest kan zijn. Ook de percelering duidt op een kunstmatige en recentere aanleg. Deze waterweg is waarschijnlijk gegraven om de omweg langs Wittewierum af te snijden.

Rondom de terp van Wittewierum, waar veel grond is vergraven, monden verschillende zijtakken in de hoofdstroom uit, waardoor de situatie onoverzichtelijk is. Het is niet toevallig dat juist op deze plek in een centrum van waterwegen een terpdorp en later het klooster Bloemhof is ontstaan.

Afgaande op de bodemkenmerken, te weten de ondiepe (< 50 cm) ligging van de kalkgrens en de lichtere ondergrond, en gelet op het landschap mag worden aangenomen dat de hoofdstroom ten oosten en ten zuiden langs de terp liep. Door vergravingen kan de hoofdstroom zijn verlegd dwars door of vlak langs de terp, waarbij gebruik gemaakt kan zijn van verschillende zijtakken. Zuidoostelijk van Wittewierum buigt de Fivelstroom in westelijke richting. Ten westen van de bocht is dwars over de stroomdraad een boerderij gebouwd, wat duidelijk te zien is aan de verzakkingen in de muren en het dak (fig. 2). Het voorste en achterste gedeelte van de boerderij staan op een stevige oeverwal en verzakken niet.

Vanaf Wittewierum is de Fivelloop tot aan de boerderij 'Veldlust' minder duidelijk te herkennen. De oeverwallen zijn vergraven en de stroomdraad is gedeeltelijk opgevuld. Vanaf 'Veldlust', waar eveneens een zijtak in de Fivel uitmondde, tot voorbij Woltersum ligt de Fivelloop duidelijk meanderend in het landschap. De kleine oeverwallen zijn goed te onderscheiden in het landschap.

Het terpdorp Woltersum is eveneens een centrum van waterwegen geweest. Een aantal stroompjes mondde hier in de Fivel uit. Evenals Wittewierum lag ook deze plek gunstig voor een nederzetting die kon uitgroeien tot een terpdorp.

RECONSTRUCTIE VAN DE FIVELLOOP AAN DE HAND VAN FIVELHUISJES

Niet alleen het landschap en de bodemkundige opbouw van het gebied kunnen informatie verschaffen over de oude Fivelloop; ook bepaalde huisjes met een typische bouwstijl die in dat gebied voorkomen, kunnen in dat opzicht aanwijzingen leveren. De bedoelde huisjes hebben een uitbouw, waarvan de voormuur blind is en de schuine zijgevels een venster hebben. Van de oudste huisjes is de uitbouw geheel uit één steensoort opgetrokken;

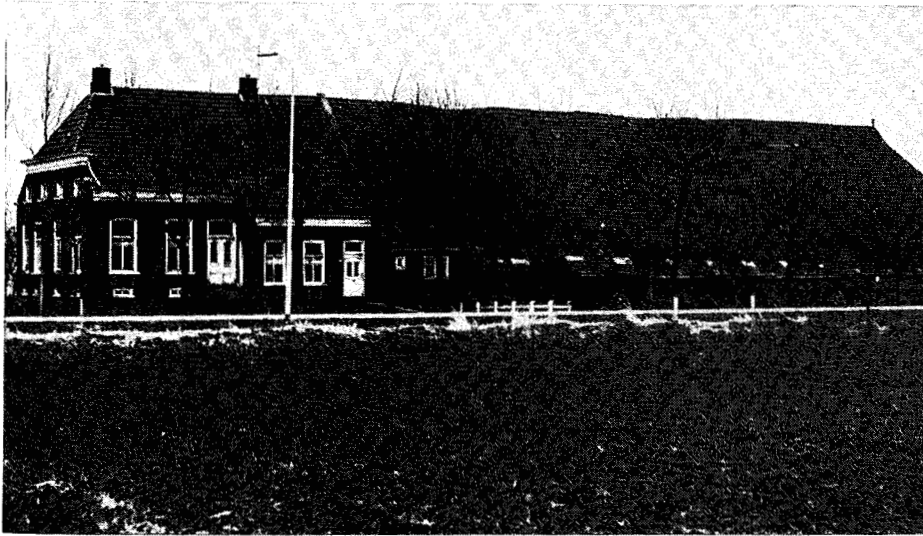

Fig. 2. Boerderij in Wittewierum die dwars over een stroomdraad van de Fivel is gebouwd. Het middelste gedeelte is sterk verzakt
Fig. 2. Farm in Wittewierum which is built squarely over a main current of the Fivel. The middle part has severely subsided

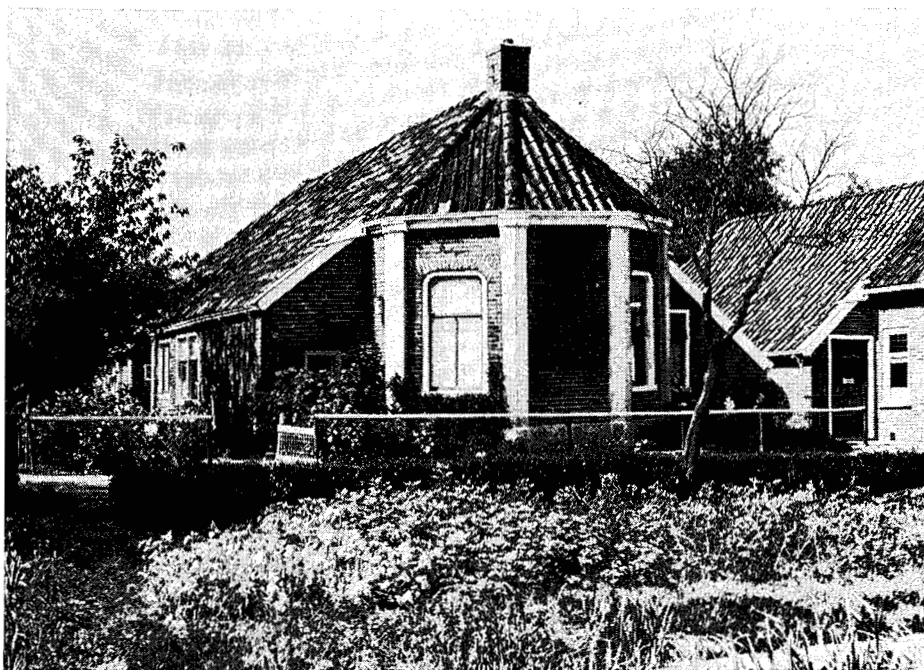

Fig. 3. Fivelhuis in Woltersum, dat loodrecht op de hoofdstroom staat
Fig. 3. Fivel house in Woltersum, standing perpendicular to the main stream

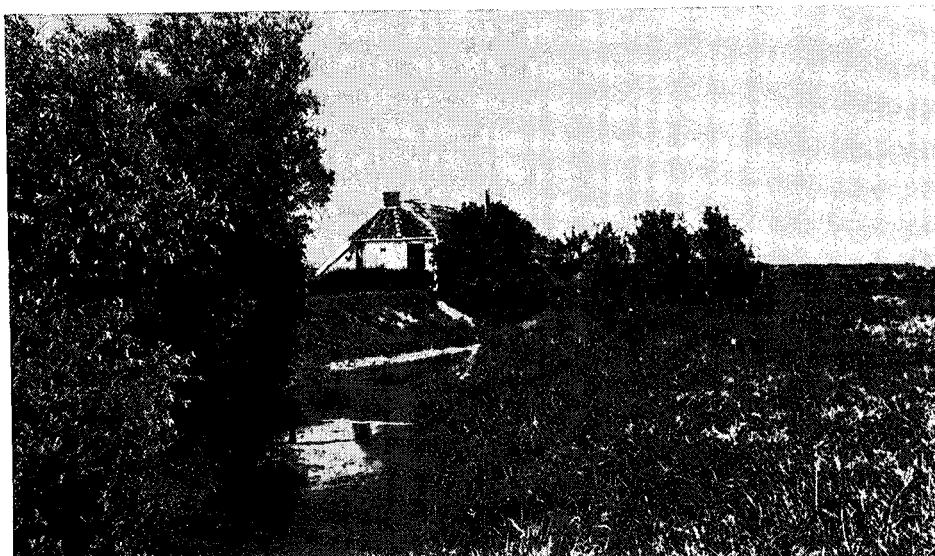

Fig. 4. Fivelhuis even buiten Woltersum, dat evenwijdig aan een zijtak van de Fivel staat
Fig. 4. Fivel house just outside Woltersum which stands parallel to a branch of the Fivel

de jongere hebben een viertal pilaarachtige steunders. Nabij Ten Post staat er één, bij Wittewierum twee en in en nabij Woltersum vier (fig. 3 en 4). Bij de verbreding van het Eemskanaal is er hier één afgebroken. Meestal zijn het alleenstaande huisjes, maar in Woltersum maken twee stuks deel uit van een rij huizen. Ze staan dan zover vooruit dat men door de vensters in de uitbouw vóór de naastliggende huizen langs kan kijken. Dit duidt onze inziens op een duidelijke gebondenheid aan water. Soms staan ze loodrecht op de stroom, soms staan ze evenwijdig hieraan.

Hiervan uitgaande mogen we betogen dat waar deze huisjes staan, bevaarbaar water, waarschijnlijk een deel van de Fivelloop, moet zijn geweest. Bij het opsporen van enkele zijtakken nabij Wittewierum en Woltersum bleek de gebondenheid aan water van deze huisjes inderdaad een goed hulpmiddel te zijn om de stroomdraad te vinden.

DE FUNCTIE VAN DE FIVELHUISJES

Allerlei gissingen kunnen worden gemaakt over de functie van de Fivelhuisjes. Geschat wordt dat ze 100 à 150 jaar oud zijn. Niemand die we tot dusver gesproken hebben, kan enige bijzonderheid vertellen over dit soort huisjes.

Het is onwaarschijnlijk dat het tolhuizen zijn geweest, omdat de onderlinge afstanden te gering zijn. De huisjes (vooral de oudere) hebben ook te weinig allure om aangezien te worden voor woningen van beter gesitueerden.

Kan zo'n huis geen halteplaats geweest zijn voor de trekschuit (snik), mogelijk voor personen, mogelijk voor goederen? De beheerder of beheerster moest dan de aankomende of terugkomende snik in de gaten houden. Door de vensters in de zijmuren hadden zij een goed overzicht over het water.

Ook is het mogelijk een liefhebberij geweest van de toenmalige bewoners om een goede uitkijkpositie te hebben over het vaarwater, waarop het meeste verkeer plaatsvond. Een soortgelijke functie hebben ook oudere huizen in Veenkoloniën, waar minimaal één venster uitzicht bood over het kanaal.

De typische huizenbouw langs de Fivel kan ook het werk zijn geweest van een bepaalde aannemer, die speciaal deze bouwstijl toepaste.

Overigens hebben dergelijke huisjes ook elders gestaan of staan ze er nog. In Hoogkerk staat er een aan het Peizerdiep; ook is er een in het centrum van Noordwolde (gem. Zuidwolde) en in Stedum; in Feerwerd heeft een voorhuis van een boerderij dezelfde gevelkenmerken.

Mogelijk zijn er lezers van Boor en Spade die bijzonderheden kunnen meedelen over deze huisjes.

SAMENVATTING

Tijdens de opname voor de bodemkaart van Nederland, schaal 1:50000, is getracht te reconstrueren, hoe in vroegere tijden de Fivel heeft gelopen in het gebied van Ten Post, Wittewierum en Woltersum.

Ten noorden van Ten Post is de bedding van de sterk meanderende Fivel duidelijk in het landschap te herkennen. Tussen Ten Post en Wittewierum, waar de situatie minder duidelijk is, is voor de reconstructie van de oude loop vooral gebruik gemaakt van de bodemkundige opbouw. Het resultaat is weergegeven in figuur 1.

In het gekarteerde gebied staat een aantal typische huizen met een uitbouw aan de voorgevel (zie de foto's). Deze huizen zijn vermoedelijk aan bevaarbaar water gebouwd en hebben wellicht een functie gehad, die in verband stond met het verkeer op het water. Uitgaande van deze veronderstelling zag de auteur in de ligging van deze huizen een hulpmiddel bij zijn reconstructieopgingen.

april 1972

SUMMARY

During a soil survey for the Soil Map of The Netherlands, scale 1:50,000, an attempt has been made to reconstruct the course of the Fivel river as it was in early times, in the area of Ten Post, Wittewierum and Woltersum.

To the North of Ten Post the bed of this very meandering river can be clearly recognized in the landscape. Between Ten Post and Wittewierum, where the situation is less clear, study of the soil has proved particularly useful in the reconstruction of its old course. The result is shown in Figure 1.

There are a number of typical houses in the mapped area, with a bay at

the front (see photos). These houses were presumably built on navigable water and perhaps had some function in connection with the traffic on the river. Based upon this supposition, the author considered the situation of these houses to be of assistance in his attempts at reconstruction.

LITERATUUR

- Roeleveld, W.*, De holocene opbouw van de provincie Groningen (In voorbereiding).
Veen, J. van, 1930. De Fivel en hare verzanding. Onderzocht door P. M. Bos te 't Zandster Voorwerk, bewerkt uit nagelaten aantekeningen. Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 47, 673-691 en 773-800.
Veen, J. van, 1951. Tidal gullies in the youngest peat layer of Groningen. Proc. 3rd. Intern. Congr. Sedim.